
Gayrimüslimlerin İnsan Hakları Sorununu Tartışmak: Kaygılar ve Sorular

---

Bekir Berat Özipek °

Sunuş

Türkiye Cumhuriyeti, neredeyse kuruluş döneminden beri mevcut olan, ancak geçen zamana rağmen bir türlü çözülemeyen kronik sorunlarla birlikte yaşıyor. İçinden geçtiğimiz tek partili ve çok partili dönemlere, sağ ve sol iktidarlara, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle atılan demokratikleşme adımlarına rağmen, 1920'li yılların etnik, dinî ve siyasî alana ilişkin bazı temel sorunları bugün de çözüm bekliyor. Bu durum, hiç kuşkusuz söz konusu sorunların Cumhuriyet tarihi boyunca her dönemde aynı ağırlıkta hissedildiği anlamına gelmiyor. Demokrat Parti dönemi, Özal reformlarının damgasını vurduğu seksenli yıllar ve içinde bulunduğumuz Avrupa Birliği süreci, bazıları yapısal nitelikte olan reform ve açılım çabalarına sahne olmuş ve demokratikleşme adımlarına paralel olarak yaşanan sıkıntılar da bir ölçüde hafiflemiştir. Ancak her reform, açılım veya demokratikleşme hareketi, hemen ardından gelen bir dirençle, muhtıra ve darbelerle karşılaşmış, siyasetin alanı yeniden sınırlandırılmaya çalışılmış, bu çerçevede demokratikleşme süreçleri de kesintiye uğramış ve bazı sorun alanlarında ise geriye gidişler yaşanmıştır.

Yirmibirinci yüzyılın başlangıcındaki Türkiye siyasetinin gündeminde de yine bir reform veya açılım çabası ile ona karşı olan güçler arasındaki mücadele vardır. Bu mücadele, Türkiye'de devletin yeniden yapılandırılmasını, asker sivil ilişkilerinin demokratik hukuk devleti ilkesine göre yeniden düzenlenmesini ve sivil ve siyasî haklar alanının demokratik toplumun gerektirdiği yönde

---

° Yrd. Doc. Dr., Gaziosman Paşa Üniveristesi, İİBF öğretim görevlisi.

genişletilmesini öngören bir dinamik ile söz konusu sürecin devletin bağımsızlığını tehlikeye düşüreceğini veya ülkeyi böleceğini ileri süren diğer bir dinamik arasında yaşanmaktadır. Bu ikinci dinamik yönündeki iradenin, sağ ve sol versiyonlarıyla, resmi ve sivil boyutlarıyla, bazı bürokratik kurumlardan ve siyasi partilerden bulduğu destekle, değişim çabalarına karşı çok yönlü bir muhalefet sergilediği görülmektedir. Kısacası, bütün sorun alanlarında çözüme yönelik adımlara karşı çıkarılan korkular ve kaygılar vardır.

Yukarıda kabaca ifade edilmeye çalışılan iki yaklaşımın savunucuları arasındaki mücadele ve bu süreçteki siyasî ayrışma ve tartışmalar, şüphesiz sadece ülkenin geleceğine ilişkin kaygıların farklılığından kaynaklanmıyor. Bütün siyasî tutum alışlarda olduğu gibi, bu tartışmaların da maddî, iktisadî ve sınıfsal boyutları ve örneğin “merkez” ve “çevre” güçler arasındaki tarihsel ihtilafların ideolojik görünümler alması gibi anlamları da var. Bu açıdan bakıldığında sorunu, örneğin sahip oldukları ayrıcalıklı iktisadi ve siyasi konumlarını kaybetmek istemeyen “merkez”deki kesimlerin, kendi konumlarını tehlikeye düşürebilecek herhangi bir açılım veya değişim çabasını engellemek için, çoğu kez söz konusu korku ve kaygıların arkasına sığınması şeklinde de görmek mümkündür. Başka bir anlatımla, bu türden kaygıların sahiciliğinden kuşku duyulmasını gerektiren durumlar vardır. Ancak, gerçeklikle ilişkisi ne olursa olsun, var olduklarına ve içinde bulunduğumuz süreçte de yaygınlaştırılmaya çalışıldıklarına göre, bu konusu kaygıların sosyolojik veya iktisadî kaynaklarına ilişkin kanaatlerimiz ne olursa olsun, onları gündeme almak ve tartışmak zorunlu görünmektedir. Başka bir ifadeyle, toplumun herhangi bir kesiminin haklarının tanınmasına karşı çıkanlar, ister bunu statükoyu ve ona bağlı çıkarlarını korumak için bahane olarak kullanıyor olsunlar, isterse ülkenin geleceğine ilişkin samimi endişelerinin ürünü olarak dile getiriyor olsunlar, bu gerekçeleri, endişe ve korkuları tartışmak gereklidir.

Bu çalışma, yukarıda ifade edilen kronik sorunlardan birini, Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlık vatandaşlarının insan hakları sorununu mercek altına alarak, hukuka uygun çözüme karşı çıkanlar tarafından gündemde tutulan kaygıların kaynaklarını tartışmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çoğu kez açıkça ifade edilmeyen, ama varlığı bilinen ve çözümün önünde ciddi bir psikolojik/ideolojik engel olarak duran bu kaygıları tartışmak önemlidir.

Türkiye'nin yakın gelecekteki siyasi rejiminin demokratikleşmeden yana ve ona karşı olan dinamikler arasındaki mücadelenin sonucuna bağlı olması, insan haklarına dayalı demokratik bir sosyo-politik rejimin tesisinden yana olanların hem genel olarak söz konusu süreci, hem de bu süreçteki spesifik sorunların niteliğini anlamaya çalışarak, çözümün önündeki ideolojik, psikolojik engellerin de ortadan kaldırma başarısını göstermelerine bağlıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin gayrimüslim vatandaşlarının karşı karşıya buldukları sorunlar da bu kapsamda değerlendirilebilir.

A. Azınlık, Azınlık Hakları ve Türkiye'nin Gayrimüslimleri

Gayrimüslim vatandaşların hukukî statüleriyle ilgili olarak, öncelikle azınlık kavramına yakından bakmak gerekmektedir. Azınlık nedir? Capotorti azınlığı bir devletin nüfusunun geri kalanından sayıca az olan, hakim toplumda olmayan, üyeleri -devletin uyrukları olarak- etnik, dini veya dilsel özellikleri bakımından nüfusun kalanından farklılaşan ve zımnen dahi olsa kendi kültürlerini, geleneklerini, dinlerini veya dillerini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu sergileyen bir grup olarak tanımlamaktadır (Simon: 2000; Çavuşoğlu, 2001: 35-36). Jules Deschênes bu tanıma, varlığını sürdürme kolektif iradesine sahip olmayı ve çoğunluk grupla hukuki ve fiili bakımlardan eşit olma amacını taşımayı da eklemektedir (Aynı yerde).

Azınlık hakları ise, "bir ülkede yaşayan azınlık bireylerine devlet tarafından tanınan ve topluca (grup olarak) kullanılabilen özel insan hakları" (Oran, 2004: 22) olarak tanımlanmaktadır. Azınlıkların hakları, bir dizi uluslararası sözleşme ve diğer belgelerle güvence altına alınmaya çalışılmış ve bu hakların korunmasını amaçlayan çeşitli uluslararası denetim mekanizmaları oluşturulmuştur¹. Son yıllarda dünyada azınlık haklarının uluslararası düzeyde güvence altına alınmasına yönelik çabalar da yoğunlaşmaktadır. 18 Aralık 1992 tarihli "BM Ulusal veya Etnik, Dini ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Beyannamesi"nin ilk iki maddesi, devletlere, kendi sınırları içindeki azınlıkların haklarını koruma ve bu amaçla gerekli hukuki düzenlemelerle diğer önlemleri alma ödevi yüklemektedir (Md. 1). Yine bu beyannameye göre azınlıklar kendi kültürlerini yaşama, dinlerini ifade ve uygulama ve dillerini özel ve kamusal alanda kullanma, ulusal ve bölgesel düzeyde karar verme sürecine etkin biçimde katılma, kendi örgütlerini oluşturma ve bu belgede ifade edilen diğer haklarını herhangi bir ayrımcılığa uğratılmaksızın bireysel veya toplu biçimlerde kullanma haklarına sahiptirler (Md. 2 ve 3).²

Demokratik rejimler azınlık hakları konusunda daha olumlu bir koruma rejimini ifade ederler. Bununla beraber, demokratik rejimlerdeki azınlık hakları da demokrasinin algılanış ve uygulanış biçimine bağlı olarak her zaman ideal bir durumu ifade etmeyebilmektedir. En küçük azınlığı ifade eden bireyin haklarının anayasal düzeyde tanınıp güvence altına alınmadığı, onun gerektiğinde John Stuart Mill'in ifadesiyle bütün bir topluma karşı korunmadığı "demokrasi"ler, bu konuda baskıyı gizlemesi ve meşrulaştırması bakımından kimi zaman anti-demokratik rejimlerle aynı olumsuzluğu paylaşırlar.³ Bu an-

¹ Bkz. Çavuşoğlu, 2001, s. 129-58.

² Bkz. http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_minori.htm

³ Totaliter rejimlerin yanında çoğunlukçu (majoritarian) demokrasinin egemen olduğu demokratik rejimleri de eleştiren J. M. Vorster, haklı olarak demokratik bir siyasi sistemdeki çoğunluk yönetiminin azınlık haklarının korunmasında "yetersiz ve hatta bazen zarar verici" olduğunu ifade etmektedir. Van Erp de "siyasi hakkaniyet" ile ilgili olarak "(ç)oğunluğun

lamda Erdoğan'ın (2004: 238) da belirttiği gibi, demokrasi teorisi bakımından asıl mesele hakim çoğunluğun azınlıkların temel haklarına saygı göstermesi ve onlara yönelik baskıcı uygulamalardan kaçınmasıdır. Bununla beraber azınlık hakları, günümüzde demokratik rejimler de dahil olmak üzere, getirilen uluslararası koruma mekanizmalarına rağmen, dünyanın birçok ülkesinde gereği gibi tanınıp güvence altına alınmış değildir. Bu bağlamda Türkiye'deki insan hakları sorununun bir bölümü de azınlık statüsünde bulunan gayrimüslim vatandaşlarının durumuyla ilgilidir. Oran'a göre, "(d)ünyada geçerli azınlık standartlarının aksine, Türkiye'deki resmî azınlık tanımı epey dar bir yorumla ele alınır. 'Azınlık' deyince yalnızca gayrimüslim yurttaşlar, hatta ... yalnızca üç tarihsel gayrimüslim grup (Ermeniler, Museviler, Rumlar) kastedilir". Bunun üç sebebi vardır. Tarihsel sebep, grupların etnik veya dilsel değil din ve mezhep temeline göre tanımlanması anlamına gelen "millet sistemi"; siyasal sebep, Hıristiyan grupların Avrupa ülkeleri tarafından koruma altına alınmış olmasının onları çoğunluk açısından "öteki" haline getirmesi, ideolojik sebep ise 1923'te kurulan cumhuriyetin de dağılabileceği korkusundan doğan tahammülsüzlüktür (2004: 36-7).

Burada kullanılan şekliyle azınlık kavramı sosyolojik anlamıyla değil, Lozan Antlaşmasındaki anlamıyla Türkiye'deki gayrimüslimleri ifade etmektedir. Türkiye'deki gayrimüslimlerle ilgili olarak bu sorun, Lozan Antlaşmasına göre azınlık olarak kabul edilen⁴ Türkiye'deki gayrimüslim vatandaşların, hem doğal hukuktan kaynaklanan ve insan haklarına dayalı demokratik bir hukuk devletindeki bireylerin sahip olması gereken haklardan, hem de pozitif hukuktan kaynaklanan ve başta Lozan Antlaşması olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin onayladığı insan haklarına ilişkin bazı uluslararası beyanname, sözleşme gibi belgelerle tanınan haklardan gereği gibi yararlanmalarının yasal olan ve olmayan yöntemlerle engellenmesi, kısıtlanması veya güçleştirilmesidir. Başka bir ifadeyle bu sorun, bir yandan düşünce, ifade ve din ve vicdan özgürlüğü gibi sivil ve siyasal hakları güvence altına alan bir hukuki çerçevenin gereği gibi tesis edilmemiş olması yüzünden diğer vatandaşlar gibi onların da mağdur olması; diğer yandan ise -vakıf mülkü

çıkarcının diğer çıkarlara öncelikli olduğu fikri doğru olsaydı bile, yine de bu, başkalarına benim [azınlık] çıkarlarımla ilgili karar verme yetkisini bırakmayı adil kılmazdı" yorumunu yapmaktadır (Vorster, 2000: 497).

⁴ Orhan Kemal Cengiz'e (2004) göre, "(a)zınlıklar söz konusu olduğunda [Türkiye] Lozan antlaşmasına atıfta bulunmakta, ancak bu antlaşmayı da alabildiğine dar yorumlamaktadır. Lozan antlaşmasında hiçbir ayırt edici ibare kullanılmaksızın, 'gayrimüslimler'den söz edilmesine rağmen, Türkiye sadece Rum, Ermeni ve Yahudi'lerin azınlık olduğunu, Türkiye'de başkaca bir azınlık bulunmadığını beyan etmektedir. Türk eşittir Müslüman gibi, açıkça dile getirilmemiş bir formülü temel alan bu yaklaşım dini azınlıkları, etnik/ırksal temelden hareketle tanımlamak gibi anlaşılması zor bir tutum geliştirmiştir. Hal böyle olunca, Süryaniler, Türk Protestanlar vd. hukuken tanınmayan gruplar olarak ortaya çıkmaktadır".

edinme veya mülkleri üzerindeki tasarruf yetkilerinin kısıtlanması örneğinde olduğu gibi- azınlık statüsünde olmayan vatandaşlara tanınan bazı hakların onlara tanınmaması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu durum, eğitim, dil, din, örgütlenme ve mülkiyet alanlarında insan haklarıyla ilgili bir dizi sorunu da beraberinde getirmektedir. Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılmaması, Süryaniler gibi Lozan'da sağlanan güvencelerin dışında bırakıldıkları ileri sürülen grupların din eğitiminde sorunlar yaşanması veya Ekümeniklik tartışmasında olduğu gibi, kendilerini tanımladıkları statünün devlet tarafından tanınmaması gibi görünüm almaktadır. Bu sorunlara, son yıllarda özellikle Türkiye'deki siyasi mücadelenin bir parçası olarak yaygınlaştırılmaya çalışılan devletçi ve milliyetçi tepkilerin ürettiği "nefret suçları" nı da ekleyebiliriz.

Belirtmek gerekir ki, azınlık statüsündeki vatandaşların fiilen sahip oldukları hakların düzeyi Cumhuriyet tarihi boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. Azınlıklar, esas olarak Cumhuriyet'e geçişle birlikte, iddia edilenin ve beklenenin aksine eşit vatandaşlık haklarına tam olarak sahip olmamışlardır. Hatta denebilir ki, eğitim, örgütlenme, din ve vicdan özgürlüğü alanında, dini eğitim meselesinde olduğu gibi, bazı bakımlardan Osmanlı döneminde sahip oldukları haklar düzeyinin de gerisinde kalmışlardır. Tek Parti dönemi ise bugünkü sorunlarının kaynağı olan uygulamaların şekillendiği yıllardır⁵.

Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte, bütün vatandaşlar gibi azınlıklar da nispi bir rahatlama yaşamışlarsa da, darbe ve muhtıra dönemleri, 1971 Muhtırası sonrası dönemde faaliyetleri sona eren Heybeliada Ruhban Okulu örneğinde olduğu gibi, azınlıklar için yeniden hak kaybı anlamına gelmiştir. İçinde bulunduğumuz Avrupa Birliği sürecinde mevcut hükümetin gayrimüslim vatandaşların sorunlarının çözümü konusunda bazı girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Ancak bu adımlar güçlü bir bürokratik refleksle karşılaşmakta, kanunla tanınan hakların normlar hiyerarşisindeki daha alt düzey düzenlemeler yoluyla törpülenmesi veya uygulamada geçersizleştirilmeye çalışılması gibi durumlar yaşanmaktadır.

Buna bir de son yıllarda toplum düzeyinde yaygınlaş(tırıl)an azınlıklara yönelik olumsuz bakış açısının beraberinde getirdiği tepki biçimlerinin sorunu ağırlaştırıcı etkilerini de eklemek gerekir. Rum Ortodoks vatandaşların her yıl düzenledikleri "sudan haç çıkarma" törenlerinin protesto edilmesi veya azınlık hakları konusunda çalışma yapan entelektüellerin ve sivil toplum örgütlerinin suçlanması bunun örnekleridir. Bu tür tepkilerin bir tür vatanseverlik göstergesi olarak yansıtılmaya çalışılmasının yanında ve ondan daha vahim

⁵ The Economist'teki (2005:1,2) bir yoruma göre "Kemalistlerin dar milliyetçilikleri ülkenin azınlıklara yönelik duyarlılıklarının bastırılmasına katkıda bulunmuştur. Stephen Kinzer'in, "farklılık kavramı hakkındaki her şey Türkiye'nin yönetici elitini korkutmaktadır" şeklindeki görüşüne de yer verilen dergide, bunun sonucu olarak azınlıklarla ilgili durum "kurumsallaştırılmış hoşgörüsüzlük" olarak tanımlanmaktadır.

olarak tepkilerin yer yer fiili saldırılar şeklinde de ortaya çıkmaya başlamış olması⁶, bu konudaki sorunların sadece mevzuattan kaynaklanmadığını göstermektedir.

B. Sorunun Kaynakları ve Çözümü Güçleştiren Tarihsel ve Aktüel Etkenler

1. Olumsuz Hatıraların ve Zihniyetin Bugüne Taşınması

Sorunun tarihsel olan ve önemli ölçüde bugünü de belirleyen kaynağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılındaki, daha spesifik olarak ise 20. Yüzyılın başlarındaki trajik ayrışma ve çatışmalarla ilgilidir. Çok kültürlü ve çok dinli bir sosyolojik yapının milliyetçi akımların etkisine maruz kalmasıyla başlayan, iç ve dış dinamiklerin olumsuz etkileriyle şiddetlenen ve nihai olarak bir arada yaşama geleneğini tahrip eden olayların damgasını vurduğu bir sürecin ardından Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu süreçte yaşanan acılar, Rumlar ve Ermeniler başta olmak üzere gayrimüslimlere ilişkin bir dizi olumsuz kanaati de beraberinde getirmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse, bu olumsuz kanaatlere göre “onlar”, “içimizdeki yabancılar”dır; evet, bin yıl birlikte yaşamışlardır ama bu ancak devletin güçlü olduğu zamanlar için geçerlidir. “Biz”i zayıf gördükleri ilk fırsatta baş kaldırıp arkadan hançerlemişlerdir. Dolayısıyla onlara güvenilemez, birlikte yaşanamaz, kalanlara da ancak tahammül edilir. Türkiye’de özellikle Rumlara ve Ermenilere -ve tabii Yunanistan’da ise Türklere- yönelik buna benzer olumsuz yaklaşımlar resmi ve sosyal düzeylerde mevcuttur.

Ortak tarihin tek yönlü bir okumasını ifade eden ve söz konusu süreçteki aktörlerden bazılarının sorumluluğunu dikkate almayan (örneğin İttihat Terakki iktidarının milliyetçi politikasının bölücü etkisini tartışmayan) ama yaygın olarak paylaşılan bu yaklaşım, Cumhuriyet döneminde gayrimüslimlerin statüsünün belirlenmesinde ve sonrasında onlara yönelik kuşkulu bakışın devam etmesinde önemli bir kaynak olmuştur. Bunu, -Daryus Shayegan’dan ödünç alacağım bir kavramla- karşılıklı olarak paylaşılan bir yaralı bilinç hali olarak da isimlendirmek mümkündür. Farklı versiyonlarıyla Yunanistan’dan

---

⁶ Bu çalışmanın hazırlandığı günlerde Ermeni vatandaşların haklarıyla ilgili bir raporun kamuya açıklanması amacıyla TESEV tarafından düzenlenen bir toplantı, benzer nitelikli toplantıları sürekli olarak sabote eden saldırgan bir grup tarafından basılmış ve düzenleyiciler fiziksel saldırıya maruz bırakılmıştır. Toplumda dehşet uyandırarak benzer faaliyetlerde bulunacak olanların yıldırılmasının hedeflenmesi (terör) anlamını taşıyan bu son olay ister bir grubun tahammülsüzlüğünden kaynaklansın, isterse daha derin bir anlam taşıyor olsun, her iki biçimiyle de sivil ve siyasi hakların kullanımının engellenmesi bakımından suç olmasının yanı sıra, basında bu tür suçların işlenmesini mazur gösterecek haberleştirme biçimlerinin olması ve başka bazı olaylarda duyulan resmi infialin yeterince duyulmaması bakımından da dikkat çekicidir.

diaspora Ermenileri'ne kadar da yaygın olarak paylaşılan bu yaralı bilinç veya sağlıklı bakış açısı, sorunların makul bir müzakere zemininde ele alınması- nı güçleştirmektedir. Özetle, "milletin millete karşı kalktığı" felaketli bir dönemin etkisinden kurtulamayan bir "bugün" söz konusudur.

Bu olumsuz tarih algılayışını bütünleyen ve onu yeniden üreten bir zihniyetten ve onun ürünü olan bir siyaset geleneğinden de söz etmek gerekir. Kartezyen rasyonalist veya "Kurucu rasyonalist"⁷ bir yaklaşımla, ideal bir dünyanın/ülkenin kendi "mükemmel" projelerine göre, gerekirse zor kullanarak ve daima yukarıdan aşağıya kurulabileceğine duyulan kesin inancı ifade eden bir zihniyet ve onun damgasını taşıyan bir siyaset geleneği, İkinci Meşrutiyet sonrasında Türkiye'de egemen hale gelmiştir. Bu ülkedeki en rafine siyasi örneğini İttihat Terakki'de bulan bu zihniyet ve onun ürünü olan siyasi paradigma(lar), sadece gayrimüslimlerin sorunlarının değil, diğer sorunların da çözümünün önündeki bir zihniyet ve siyaset engeli olarak durmaktadır.

Bu yaklaşımın resmi düzeydeki yansıması, azınlık haklarının tanınmasında isteksizlik, bunun bir güvenlik sorunu olarak algılanması ve mümkün olduğunca sınırlandırılması çabasıdır. Prof. Dr. Ayhan Aktar'ın, egemen ideolojinin azınlık karşıtı boyutunu ifade eden ve son 25 yıldaki gelişmelerin de etkisiyle ön plana çıkan "Yeni İttihatçılık" şeklindeki kavramsallaştırması, günümüzde de gayrimüslimlerin sorunlarının çözümünün önündeki zihniyet engeline ve bu engelin sürekliliğine işaret etmesi bakımından önemlidir (2006: 47). Azınlık haklarının tanınmasında mütekabiliyet şartını öne süren yaklaşım da aynı zihniyetin ürünü ve tipik bir örneğidir⁸. Günümüzde de Rum Ortodoks Kilisesi'ne tanınacak hakların İstanbul'u Vatikan'a çevireceği, Bizans'ı dirilteceği gibi korkular, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne taahhütleri doğrultusunda yapılan mevzuat değişikliklerinde belirgin bir ihtiyatlılık şeklinde etkisini hissettirmektedir.

2. Siyasi Mücadelede Azınlıkların Araçsal Kullanımı

Azınlık vatandaşların 2000'li yıllardaki mevcut sorunlarının ve bu sorunların çözümünün önündeki güncel engeller ise, öncelikle Türkiye'deki siyasî ayrışmanın ana eksenleriyle ve bu eksenin maddî temelleriyle ilgili görünmektedir. Başka bir ifadeyle günümüzde azınlıklarla ilgili tartışmaların bir boyutu da Türkiye'de öteden beri mevcut olan ve esas olarak iki sosyo-

⁷ F. A. Hayek'in kullandığı anlamda bu kavram, sosyal, tarihi, dini ve geleneksel vs. olandan bağımsız bir biçimde, sadece onu oluşturanların "rasyonel" olarak gördükleri projelere göre reel dünyanın yeniden biçimlendirilmesi yetkisini kendisinde gören planlamacı zihniyeti ifade etmektedir. Bkz. Hayek (1999).

⁸ Kendisini etnik ve dini temelde tanımlamamasına rağmen, devletin etnik ve dini bakımdan çoğunluktan farklı olan kendi vatandaşlarının bir bölümünün haklarını tanımayı, başka bir devletin vatandaşlarının haklarının tanınmasına bağlaması anlamına gelen mütekabiliyet ilkesinin eleştirisi için bkz: Oran (2005), Ensaroğlu (2002), Özipek (2001).

politik gücün mücadelesine dayanan tarihsel ayrımında bulunabilir. Daha açık ifade etmek gerekirse, Türkiye’de çok partili hayata geçme teşebbüslerinin başladığı dönemden itibaren, “merkez”i temsil eden -asker ve sivil bürokratlar, devletçi müteşebbisler ve eşrafın oluşturduğu- ayrıcalıklı kesimler, “çevre”deki dezavantajlı çoğunluğun ekonomik ve siyasi taleplerini temsil etme iddiasındaki siyasî partilerin mevcut işleyişi (statükoyu) değiştirmesini engellemeye çalışmışlardır. Bu engelleme hiç kuşkusuz ilk bakışta maddî nedenlerle ilgili görünmeyen, ideolojik gerekçelerle desteklenmeye çalışılmış ve bu ideolojik mücadele kapsamında yapılan suçlamalar, söz konusu partilerin oluşturduğu hükümetlerin darbeyle yıkılmasını veya onları iş yapamaz hale getirecek biçimde psikolojik baskı altında tutulmasını mümkün kılmıştır. Bu suçlamalar, Atatürk ilke ve inkılaplarından sapma, bölücülük, irtica ve rejimi değiştirme çabası gibi biçimler almaktadır. Terakkiperver Fırka’dan Demokrat Parti’ye, Adalet Partisinden Ak Parti’ye kadar esas olarak çevreden gelen bütün siyasi partiler benzer suçlamalarla karşı karşıya kalmış ve bu suçlamalar onların hukuk dışı yollarla önünün kesilmesinde önemli bir işlev görmüştür.

Bu tarihsel ve yapısal ayrışmaya dayalı sorunun güncel görünümüne bakılacak olursa, günümüzde esas olarak “çevre” güçlerini temsil eden AK Parti Hükümeti de, AB ile bütünleşme sürecinin de öngördüğü ve “merkez”in ayrıcalıklarını tehdit ettiği düşünülen reform çabaları nedeniyle belirli sınırlar içinde siyasete zorlanmaktadır. İslamcı bir siyasî gelenekten gelmesinden dolayı da yukarıdaki suçlama biçimleri arasında en uygunu “irtica” olarak görülmektedir. Ne var ki “irtica” gerekçesi bu sefer içte ve dışta yeterli meşruiyet zemini oluşturamamaktadır; çünkü söz konusu hükümet, kendi tabanının geniş bir bölümünün din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin taleplerini bile ısrarla gözardı etmekte, bu yönde kararlı bir irade sergilememekte, hatta 28 Şubat sürecinde gerçekleştirilen ve ihlal üreten düzenlemeleri dahi değiştirmek için ciddi adımlar atmamaktadır. Bu durumda söz konusu sürecin -ve onun taşıyıcısı olarak mevcut hükümetin- engellenmesi için başka gerekçeler üretme yoluna gidilmektedir. Bu yeni gerekçe, laiklikten çok milliyetçilik temelinde dayanmakta, ülkenin iç ve dış düşmanlar tarafından kuşatıldığı, Sevr’in canlandırılmak istendiği ve mevcut hükümetin de icraatlarıyla dış güçlerin işbirlikçisi olduğu türünden yargıların yaygınlaştırılmasına dayanmaktadır. Adeta bir paradigma değişimi yaşanmakta, buna bağlı olarak geçmişte Batıya karşı olan ve batılılaşmayı ifade eden modernleşme programına inanmamakla suçlanan siyasî gelenek ile Batı ile bütünleşmeyi ulusal bir dava olarak gören irade rolleri değiştirmiş görünmektedir.

AB sürecindeki reformları engellemeye yönelik ideolojik mücadele kapsamında çok çeşitli “iç düşmanlar” üretilmekte ve söz konusu süreçle bu “yeni düşmanlar” arasında bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır. Toplumun bazı kesimlerindeki kuşatılmışlık duygusunun ve tetikte olma halinin yay-

günlaştırılmasını gerekli kılan “tehditler” de çoğalmaktadır. Son yıllarda Selanikli veya Sabetaycı kökenli olan veya günümüzde de kendisini bu kimlikle tanımlayan vatandaşların bir tehdit unsuru olarak gösterilmesine yönelik yayınlar da bu kapsamda değerlendirilebilir. Sağ ve sol milliyetçiliğin veya kendi adlandırmalarıyla “ulusalci” reaksiyonun yaygınlaştırılması çabalarına paralel olarak son yıllarda gayrimüslim vatandaşların hak taleplerine yönelik suçlamaların artması ve Hırant Dink davasındaki gösterilerden “Ermeni Konferansı”nın engellenmeye çalışılmasına kadar bunun toplumsal bir tepkiye dönüştürülmeye çalışılması, yukarıda ifade edilmeye çalışılan bu sosyal ve siyasi mücadelenin başlıca aktörlerinin yeni tutum alışlarına bağlı olarak edindikleri söylemden ve karşı-söylemden bağımsız değerlendirilmemelidir.

Azınlıklara ilişkin hak taleplerini de kuşkuyla karşılamayı beraberinde getiren bu tepkiselliğin diğer bir sosyo-ekonomik nedenine ise Baskın Oran değinmektedir. Ona göre Azınlık Raporu’na yönelik muhalefetin sınıfsal bir nedeni de vardır ve bu neden, küreselleşmenin getirdiği değişim sürecinde konumunu kaybetmekten korkan orta sınıfların “bulunduğu statüye sarılma ihtiyacı”ndan da doğmaktadır.⁹

3. Avrupa Birliği’nin Olumlu ve Olumsuz Etkisi

Günümüzde azınlıkların tabi oldukları hukukî statüyü etkileyen faktörlerden biri de Avrupa Birliği’nin Türkiye’den istediği katılım koşullarıdır. Gayrimüslimlerin haklarının son yıllarda hükümetlerin reform programlarına girmesinde ve vakıf meselesinde olduğu gibi bu konuda adımlar atılmasında Avrupa Birliği’nin etkisi büyüktür (hatta belki de bunu bir etkiden çok temel sebep olarak ifade etmek gerekir). Türkiye’de insan haklarına dayalı bir sosyo-politik düzenin tesisi açısından gayrimüslim vatandaşların ihtiyaç duyduğu ama iç dinamikler tarafından gündeme getirilmeyen bir çok hak, Avrupa Birliği tarafından talep edilmektedir. Avrupa Birliği’ne katılım sürecinde azınlıkların sahip olduğu sivil ve siyasî haklar alanının genişletilmesi, bu süreci yaşayan birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de milliyetçi tepkileri güçlendirmiş olmakla birlikte¹⁰, azınlıkların hukukî statüsüne olumlu katkıda bulunmuştur.

Ancak Avrupa Birliği’nin Türkiye’deki din ve vicdan özgürlüğü konusundaki tutumunun, ne yazık ki bu konuda olumlu adımların atılmasını güçleştirici bir yanı da vardır. Şöyle ki, Avrupa Birliği gayrimüslimler için talep ettiği hakları herkes için istemediği izlenimini vermektedir. Türkiye’deki laiklik uygulamasının Müslüman vatandaşlar üzerindeki baskıcı etkileri onla-

⁹ Oran, Baskın, “Lozan Mukaddes İnektir, Kimse Kesmeye Kalkamaz”, (Nilüfer Çeliker’in Röportajı), <http://www.gunisigihukuk.com/baskinoran.html>.

¹⁰ Yunanistan’da da 1990’ların başında “Avrupalılaştırma süreci”nin yoğunlaşmasıyla, Yunan milliyetçi duyguları yükselişe geçmiştir. Bkz. Anagnostou (2005:337).

rı o kadar ilgilendirmemekte, daha açık bir ifadeyle Müslümanlara yönelik eğitim, ibadet, ifade, örgütlenme alanlarındaki hak ihlallerini adeta görmezden gelmektedirler. Nitekim Avrupa Komisyonu'nun her yıl yayımladığı İlerleme Raporları'nda -28 Şubat sürecinin kendisini en belirgin biçimde hissettirdiği 1997'yi izleyen yıllarda bile- Müslümanlara yönelik ihlallerden bahsedilmezken, özel olarak gayrimüslimlerin insan hakları sorunlarının dile getirilmesi, Türkiye toplumunda Avrupa Birliği'nin niyetinden duyulan kuşku artırmaktadır. Bu da, talep edilen hakların "Batılı devletlerin Türkiye üzerindeki emelleri"nin bir parçası, dolayısıyla Türkiyeli gayrimüslimlerin de bunun bir aracı olarak görülmesine neden olmakta, AB sürecindeki değişimi engellemeye çalışan bazı bürokratik güçlerin topluma yönelik propagandaları için de uygun bir malzeme kaynağı oluşturmaktadır. Bu durum, sadece gayrimüslimlerin haklarıyla ilgili olarak adım atmaya istekli görünen hükümetlerin işini güçleştirmekle kalmamakta, yaşanan sorunları herkes için çözecek genel bir düzenleme yapmak için siyasi iradenin ihtiyaç duyduğu kamu desteğine de katkıda bulunmamaktadır.¹¹

Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye'deki azınlık hakları konusundaki taleplerine yönelik tepkilerin bir bölümü ise, bazı Avrupa Birliği ülkelerinin kendi ülkelerindeki azınlıklarla ilgili sorunlara rağmen Türkiye'den bu yönde taleplerde bulunmalarından kaynaklanmaktadır. "Batı"nın bu konudaki taleplerinin kötü niyetli olduğunu savunanların sıkça verdikleri örnekler, Batı Trakyalı Türkler veya Korsikalılardır. Bu konulardaki mevcut statü ve uygulamaların sorunlu olduğu tespiti yapılabilir. Schleifer'in (2004:2) de belirttiği gibi "... birçok Avrupa ülkesinin kendisi çoğulculuk sorunuyla baş etmeye çalışmaktadır. Örneğin İsveç, ülkedeki azınlıkların varlığını ancak üç yıl önce tanımıştır. Fransa hala Bretonca'yı bir azınlık dili olarak tanımamaktadır. Bu arada Atina da resmî bir caminin olmadığı tek Avrupa Birliği başkentidir". Ancak tekrara düşme pahasına vurgulamak gerekir ki, bazı devletlerin bu konudaki tutarsızlıkları, dile getirilen eleştirilerin de yanlış olduğu anlamına gelmemektedir.

¹¹ Avrupa Birliği'nin İslam söz konusu olduğunda çifte standartlı davrandığı, din ve vicdan özgürlüğü konusunda Türkiye'deki insan hakları savunucuları tarafından dile getirilen hak talepleri arasında ahlaki olmayan bir tercihte bulunduğu doğrudur. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) başörtüsü kararının gerekçeleri insan hakları açısından kararın kendisinden de kötüdür. Ama burada insan haklarını ve adaleti önemseyenlerin hataya düşmemesi gerekir: Avrupa Birliği'nin, Avrupa Komisyonu'nun veya AİHM'nin çifte standartlı olması, Gayrimüslimlerin haklarıyla ilgili taleplerinin de yanlış olmasını gerektirmez. Bir hak, onu dile getirenin (AB) ahlaki tutarlılığından bağımsız olarak savunulmalıdır. AB ne derse desin, Türkiye'deki bir Hıristiyanın çocuğuna dinini öğretecek okul kurması veya ruhban yetiştirmek istemesi haklı bir taleptir ve tanınmalıdır. Müslümanların ve gayrimüslimlerin haklarına yönelik ihlallerin kaynağının aynı olduğuna, çözümün de aynı genel düzenlemeden geçtiğine ilişkin değerlendirmeler ve Avrupa Birliği'nin bu konudaki tutumuna ilişkin eleştiriler için bkz. (Özipek: 2005: 20).

C. Gayrimüslim Vakıfları Örneğinde Korkular

Vakıf sorunu, Türkiye'deki gayrimüslimlerin karşı karşıya buldukları en önemli sorunlardandır. Esas olarak bu sorun, gayrimüslim vakıflarının mülk edinmelerinin önündeki yasal ve yargısal engeller şeklinde belirginleşmektedir. Söz konusu vakıflar, 1974 tarihli bir Yargıtay kararıyla gayrimenkul edinme haklarından mahrum bırakılmışlardır. Son yıllarda, özellikle "uyum yasaları" çerçevesinde bu konuda bazı adımlar atılmışsa da, söz konusu vakıfların hukuki statüsüne ilişkin tartışmalar sona ermemiştir.

Vakıf sorununun gayrimüslim vatandaşları tatmin edecek biçimde çözümünü güçleştiren temel sebep mevzuat engelinden ibaret değildir. Bu konudaki asıl engel, bu çalışmanın başında belirtilen zihniyet ve bu çerçevede söz konusu vakıfların birer "Truva atı" olarak kullanılabilmesi korkusudur. Azınlıkların sivil ve siyasi haklarının genişletilmesinin "tehlikeli" sonuçlarına ilişkin olarak dile getirilen fikirler, felaketli bir gelecek senaryosu çizmektedir. Bu senaryonun gerçeğe dönüşme ihtimali, sadece söz konusu hak taleplerine soğuk bakmayı değil, aynı zamanda onlara karşı çıkmayı da teşvik etmektedir. "Türkiye Yeniden Bizans'a Dönüştürülüyor" başlıklı yazısında, talep edilenin bir haktan ibaret olmadığını, bunun Türkiye üzerindeki oyunların bir parçası olduğunu ileri süren Anıl Çeçen'in yaklaşımı, bu yaklaşımın tipik bir örneğini oluşturması ve bu konudaki kaygıları aşağı yukarı tamamen yansıtması bakımından önemlidir. Çeçen'e (2006) göre:

"Türkiye'nin önüne getirilen, gayrimüslim vakıflarının gayrimenkul edilmeleri ve dış ilişkilerinin serbest bırakılması, Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı İmparatorluğu gibi yok olmasına giden yolda önemli bir dönemeç oluşturacaktır. Avrupa, Hıristiyan vakıflarının sahip olduğu büyük maddi imkanlarla Türkiye'nin en önemli bölgelerini para gücü ile satın alacaklar, kurtuluş savaşı sırasında şehit kanları ile kurtarılmış olan vatan toprakları para gücü ile düşman kesimlerin eline geçecektir. Milyonlarca ve hatta milyarlarca dolar ya da euro dağıtan gayrimüslim çevreler ve merkezler Sevr ile başaramadıklarını paranın gücü ile elde edeceklerdir. Bir süre sonra ne vatan toprağı kalacaktır ne de Türkiye Cumhuriyeti. Arap ve Müslüman topraklarında sonradan bir Yahudi devleti olarak İsrail bu şekilde kurulmuştur. Yahudi vakıflarının parasal gücü ile kendileri için kutsal topraklara gelen Yahudiler gene bu vakıfların öncülüğü ve örgütlemesi ile kısa zamanda Filistinlilerin topraklarına sahip olmuşlardır. Bugünkü İsrail devleti Yahudi vakıflarının para güçleri ile Arap topraklarını satın alması üzerine kurulmuştur. Günümüzde benzer bir süreç Anadolu'da Hıristiyan vakıfları için başlatılmaktadır. Avrupa Birliği bahanesi ile Anadolu'da bir İyonya'nın, Pontus'un, Ermenistan'ın ve Kürdistan'ın önü açılmaktadır".

Bu ifadeler, yaşadığı ülkenin geleceği konusunda duyarlı olan herkesi endişelendirecek bir nitelik taşımaktadır. Bu ve benzeri yaklaşımlara göre

gayrimüslim vakıflarına gayrimenkul edinme hakkı konusundaki sınırlamaları kaldırmak, Türkiye'nin yıkılmasına giden bir yolu açmak anlamına gelecektir. Ancak bu yaklaşım, kötü niyetli çevreler yüzünden bütün gayrimüslim vakıflarına sınırlama getirmenin adil olup olmadığını sorgulamamakta, eşit vatandaşlık haklarından yararlandırılmamanın doğal ve pozitif hukuka uygun olup olmadığını tartışmamakta ve pratik bakımdan da, söz konusu kötü niyetli çevrelerin amaçlarını gerçekleştirmek için vakıf kurmaktan başka yollar da olabileceğini göz önüne almamaktadır. Yine bu yaklaşım, adeta herkesin niyetini okuyabilecek bir yetkinlik iddiasını taşıması ve tahminleri tartışmasız gerçeklikler düzeyine çıkarması bakımından da tutarlı sayılamaz. Öte yandan, bir an için dile getirilen korkuların haklı olduğu kabul edilecek olsa bile, bir Rum vatandaşın sahip olduğu gayrimenkulu kendi cemaatine kurulan bir vakfa bağışlayamamasının en azından tuhaf bir durum olduğu da aşıkardır.

D. Korkulara Karşı Sorular

Azınlıkların hak taleplerine ilişkin endişeler, aslında Türkiye'deki hemen hemen her toplum kesiminin hak talepleri için gündeme getirilmektedir. Kronik sorunlarımızın çözümüne yönelik her adımı kuşkuyla karşılayanların yanında, örneğin ana dilde yayın hakkının tanınmasının bölünmeyi getireceğinden korkan, başörtülü kadınların eğitim ve çalışma haklarının tanınmasının laik cumhuriyeti yıkacağını ileri süren, ifade özgürlüğünün alanının genişletilmesine ilişkin düzenlemelere itiraz ederek vicdani ret hakkını tanımanın orduyu zaafa düşüreceğini savunan ve başka pek çok hak talebini benzer kaygılarla engellemeye çalışan kesimler de vardır. Bu endişeleri bir bütün olarak ele aldığımızda, toplumun her kesiminin sivil ve siyasi haklar düzeyinin yükseltilmemesi, statükonun korunması için gerekçeler bulmak güç değildir. Bunun mantıksal sonucu ise, tehlikenin geçtiği muhayyel bir geleceğe kadar Türkiye'nin standart altı bir demokratik düzene sahip olacağını kabullenilmesidir. Çünkü statüko korunduğunda, Cumhuriyet tarihi boyunca önü alınamayan "tehlikeler" in yakın gelecekte biteceği beklentisi de bulunmamaktadır. Bu çerçevede haklara yönelik endişeleri dile getirenlerin cevaplaması gereken sorulardan ilki, bu ertelemenin ne kadar süreceğidir. Ne zamana kadar azınlık statüsü bazı vatandaşların korumak istedikleri hakları için bir liman olarak kalacak, ne zamana kadar başka bazı vatandaşlar azınlık sayılmayı hak sahibi olmanın tek yolu olarak görüp kendileri için de bu statüyü talep edeceklerdir? İnsan haklarına dayalı demokratik bir hukuk devletinde neden azınlık vardır?

İkinci soru, azınlıkların haklarını savunmak suretiyle yukarıda dile getirilen yabancı güçlerin emellerine ilişkin komplolara alet olmamaya çalışmanın, Türkiye'deki sosyal ve siyasî mücadelede kendi ayrıcalıklı statülerini korumak için her türden demokratik açılıma karşı çıkan çevrelerin gündemi-

ne teslim olmadan, yani başka tür bir komploya alet olmadan nasıl mümkün olabileceğidir. Türkiye’de geçmişten günümüze ekonomik ve siyasî iktidardan haksız pay alan ve bu işleyişi korumak için demokrasiyi engellemeye çalışan kesimlerin bulunduğu inanmayanlar için böyle bir soru anlamsız olabilir. Ancak hem bunun tersini düşünen, hem de gayrimüslimlerininki dahil demokratik haklar çitasının yükseltilmesine karşı çıkanların bunu açıklaması gerekir.

Başka bir soru ise tutarlılık ve ikna edicilikle ilgilidir. Sivil ve siyasî haklara, bu çerçevede azınlıkların örgütlenme, din ve ifade hürriyetleri alanının genişletilmesine itiraz ederken, pek çok konuda talepte bulunmanın gerektirdiği ahlakî ve siyasî meşruluk zeminini tahrip etmemek mümkün müdür? Örneğin Heybeliada Ruhban Okulunun yeniden açılmasına itiraz ederken Batı Trakya’daki Türkler’in hakları hangi ahlaki temelde savunulabilecektir? İstanbul’da Ermeni meselesiyle ilgili alternatif fikirlerin dile getirildiği bir etkinliğin yasaklanmasını savunurken İsviçre’de Türk Tarih Kurumu Başkanının “Ermeni soykırımı olmamıştır” şeklindeki sözlerinden dolayı cezalandırılmak istenmesinin kınanması, ancak tutarlılıktan vazgeçme pahasına mümkün olabilir. Çünkü ister Türkiye’de olsun isterse de Avrupa’da, “soykırım olmuştur” veya “soykırım olmamıştır” demenin ifade hürriyeti açısından değeri aynıdır. Bunlardan birine karşı çıkıp diğerini savunmak, tutarlı olmadığı için ikna edici de değildir.

Son olarak cevaplanması gereken bir soru da hukukun genel ilkeleriyle ilgilidir. Bu komploların doğru olduğunu ve Batılı devletlerin Türkiye’deki emellerinin bir parçası olarak gayrimüslimleri kullanmak istedikleri ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kendi vatandaşlarından bazılarının da kötü niyetli olarak buna katıldıkları kabul edilse bile, bu durum yine de kolektif hak mahrumiyetini meşru kılar mı? Hukuka göre bir tek masum bireyin haksız yere cezalandırılmasındansa, doksan dokuz suçlunun cezalandırılmaması tercihe şayan değil midir? Demokratik devlet komplolara karşı önlem alırken vatandaşlarının haklarını koruyamaz mı?

Sonuç

Cumhuriyetin başından bugüne sürekli olarak “iç ve dış düşmanlar”la mücadele edilmektedir. Geriye dönüp aşağı yukarı yüz yıllık bir geçmişe baktığımızda, yaşadığımız tarih bir anlamda bu ülkede yaşayan herkes için farklı türden acılar üreten, yaşama ve üretme enerjisini birbiriyle uğraşarak heba ettiren sorunların tarihi olarak da okunabilir. Ancak Türkiye toplumunun insanca yaşayabileceği demokratik bir hukuk devletinin hep ertelenmesi anlamına gelen bu mücadele bir türlü bitmemekte, düşmanlar da baş etmekle tükenmemektedir. Barışın egemen olduğu bir siyasi rejime ulaşmak, bu yaklaşım korunduğu ve resmi düzeyde mevzuata kaynaklık ettiği sürece

mümkün görünmemektedir. Bu yaklaşım geçmişten günümüze Türkiye'deki sosyo-politik ayrışma ve mücadeleden, maddî değerlerin paylaşımına ilişkin yapısal gerilimden de bağımsız değildir. Dolayısıyla sürekli olarak düşman illüzyonu üreten bu yaklaşımın değişmesi için yürütülecek felsefi ve ideolojik mücadele, Türkiye'deki "merkez"i temsil eden kesimlerin ekonomik ve siyasi ayrıcalıklarının ortadan kaldırmaya yönelik sosyal ve siyasi mücadeleden ayrı düşünülemez.

Bu temeli gözardı etmeden, söz konusu temelin ortaya çıkardığı ayrışma ve tartışmaların ideolojik boyutuna yeniden dönecek olursak: Sürekli bir teyakkuz halinde olmayı öngören ve kuşatılmışlık hissini hep canlı tutan paradigmanın sorunlarımızı çözmediği, hatta sorunun bir parçası olduğu, bu paradigmanın ürettiği düşman hayaletlerinin vatandaşlara yönelik olumsuz muameleleri de beraberinde getirdiği ve kimi zaman da uygulamaların sonucu olarak hayali olanın ete kemiğe büründüğü (yani hiç yoktan "düşman" yarattığı) görülmektedir.

Belki de çevremizde mücadele edilmesi gereken çok da fazla düşman yoktur; belki de vehimlerimiz sıradan vatandaşları "iç düşmanlar" olarak göstermektedir bize. Belki de yüz yıllık korkularımızla gerçekten yüzleşebilseniz, onları gereği gibi konuşmayı başarabilseydik, kötü niyetli olduğunuzu düşündüğümüz insan sayısının dramatik bir biçimde azaldığını göreceğiz.

İçte kimseyi düşman görmemek, dışta da pek düşman aramamak. İttihat Terakki döneminden beri dışlanan, uzun zamandır denenmemiş veya terk edilmiş olan bu yaklaşıma dayalı, insan haklarının gereği gibi tanındığı, eşit ve özgür bireylerin bir arada huzur içinde yaşamasını mümkün kılan yeni bir paradigmaya ihtiyacımız var. Bunu gerçekleştirmek, kökleri bu toprakların derinlerinde olan Türk, Rum, Ermeni ve diğer soylardan insanların yüz yıllık travmanın etkisiyle taşıdıkları yaralı bilinci de tedavi edebilir.

Kaynaklar

Ayhan Aktar, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Dia Anagnostou, "Deepening Democracy or Defending the Nation? The Europeanisation of Minority Rights and Greek Citizenship", *West European Politics*, Vol. 28, No. 2, 2005, s. 335-357.

Orhan Kemal Cengiz, Türkiye'nin Dini Azınlıkları,

http://www.tesev.org.tr/etkinlik/okemal_cengiz_sunum.php, 2004

Naz Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları* Su Yayınları, İstanbul, 2001.

Anıl Çeçen, "Türkiye Yeniden Bizans'a Dönüştürülüyor", <http://>

dipdalgasi.org/node/125, 2006.

Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, United Nations, 18 December 1992

Yılmaz Ensaroglu, "Gayrimüslim Vakıfları", *Zaman*, 28.5.2002.

Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Adres Yayınları, Ankara, 2004.

Friedrich A. Hayek, *Kölelik Yolu*, Liberte Yayınları, Ankara, 1999.

Baskın Oran, "Gayrimüslim Vakıfları: Son Durum", http://www.tesev.org.tr/etkinlik/b_oran_sunum.php

Baskın Oran, "Lozan Mukaddes İnektir, Kimse Kesmeye Kalkamaz", (Nilüfer Çeliker'in Röportajı), <http://www.gunisigihukuk.com/baskinoran.html>.

Baskın Oran, *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İctibat, Uygulama*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2004.

Bekir Berat Özipek, "Gayrimüslim Vakıflarının Sorunları", <http://www.megarevma.net/vakifSORUNU.htm>, 2001.

Bekir Berat Özipek, "Türkiye'de İnsan Hakları, İslam ve Batı Üzerine", *Hukuk Dünyası*, Yıl 15, Sayı 4, Ekim-Aralık, 2005 s. 17-22.

Thomas W. Simon, "Protecting Minorities in International Law", Centro Studi Perlace, http://www.studiperlace.it/view_news_html?news_id=simon, 2000.

Yigal Schleifer, "Identity Politics: Is a Christian or Kurd 'a Turk'?", *Christian Science Monitor*, Vol. 96, Issue 248, 11.18.2004.

The Economist "The Wrongs and Rights of Minorities", Vol. 374, Issue 8418, 3.19.2005

Vorster, J. M. (2000) "The Rights of Minorities in a Constitutional State -An Ethical Assessment", *The Ecumenical Review*, 1 August 2000, s. 490-519.